

Kolářová, Jana

Dialog v díle Jiřího Bartholda Pontana z Breitenberka

Bohemica litteraria. 2025, vol. 28, iss. 2, pp. 41-55

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BL2025-2-4>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.83279>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 30. 01. 2026

Version: 20260130

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Dialog v díle Jiřího Bartholda Pontana z Breitenberka

Jana Kolářová

ABSTRACT

Dialogue in the Work of Jiří Bartholdus Pontanus of Breitenberk

The study explores the extensive poetic *oeuvre* of Jiří Barthold Pontanus of Breitenberk (1550–1614), a prominent Catholic dignitary of the Rudolfiner era and a prolific author. His Latin collections of occasional poetry frequently employ the form of dialogue, appearing both in bucolic compositions inspired by Virgil, where shepherds engage in conversation, as well as in exchanges between two or more allegorical figures, such as *Religio*, *Pietas*, *Ecclesia*, *Norbertigena*, *Melpomene*, *Mors*, and others. The aim of this study is to examine the nature and content of Pontanus's dialogues and to address the question of what role this literary form played within the broader context of his work.

KEYWORDS

Jiří Barthold Pontanus; Neo-Latin poetry; dialogue; literature of late humanism.

KLÍČOVÁ SLOVA

Jiří Barthold Pontanus; neolatinická poezie; dialog; literatura pozdního humanismu.

Jiří Bartholdus Pontanus z Breitenberka (1550–1614) náležel k poslední předbřlohorské generaci latinsky píšících humanistů. Vedle své bohaté a rozmanité literární tvorby byl také významným církevním hodnostářem a tajemníkem několika pražských biskupů, oddaným stoupencem katolické církve a habsburských panovníků, zejména Rudolfa II. Navzdory rozsáhlému literárnímu odkazu bylo jeho dílo poměrně dlouho stranou pozornosti literárních historiků,

s výjimkou klasických filologů.¹ V souvislosti se zájmem o jinojazyčné kontexty české literatury je v posledních desetiletích badatelsky vytěžována také raněnovověká latinská literatura a Pontanova tvorba se tak dostává do popředí zájmu.²

Při zkoumání Pontanova díla z hlediska žánrů a literárních forem si lze povšimnout, že poměrně často využíval dialogickou formu, a to v různých podobách, jak žánrových, tak tematických. Básně ve formě dialogu se objevují již v samotných počátcích jeho tvorby, které se nám dochovaly³ a z jejichž obsahu později autor také vybíral texty do sbírek vydaných tiskem. V této krátké studii bychom rádi přiblížili některé Pontanovy dialogické básně a pokusili se odpovědět na otázku po důvodech autorovy obliby této formy.

Stručně se však nejprve zastavme u problematiky dialogu jako formy. Ta náleží již od antiky k rozšířeným a oblíbeným textovým typům, které se posléze v rozmanitých modifikacích objevují nejen v latinské, ale i vernakulární literatuře. Již v antice dialog zasahoval do různých tematických oblastí a renesance tento model dále rozvíjela. Dialogy byly proto průběžně podrobovány zkoumání z různých úhlů pohledu – z hlediska jejich formy, obsahu, funkce atd.⁴ Obnovený zájem o rétoriku jako klíčový prvek humanistického vzdělání vedl k užití dialogu jako ideální formy pro nácvik rétorických dovedností. Autoři používali dialog k tomu, aby ukázali přesvědčovací techniky, schopnost argumentace a dialektické myšlení. Dynamická interakce mezi hlasy účastníků dialogu umožnila prozkoumání protichůdných názorů, což činilo z dialogu arénu pro kritické myšlení a intelektuální výměnu.⁵

V českém prostředí nalezneme rovněž již od středověku různé podoby užití dialogu, některá díla patří ke kanonickým textům, zejména ve středověké literatuře (*Tkadleček*), kde se jedná často o podobu disputace či tzv. sporu (*Spor duše s tělem*). Výjimkou není ani užití alegorických postav jako účastníků dialogu.⁶ Jako příklady takových děl v češtině lze uvést např. *Hádanie Prahy s Kutnou Horou* či dílo Ctibora Tovačovského z Cimburka *Hádanie pravdy a lži o kněžské zboží*

- 1) Soupis jeho díla se stručnými charakteristikami viz především TRUHLÁŘ – HRDINA – HEJNIC – MARTÍNEK 1966a (dále jen RHB 1: 137–167) a KOLÁŘOVÁ – DANĚK 2020.
- 2) Viz např. STORCHOVÁ 2011, VACULÍNOVÁ 2019, KOLÁŘOVÁ 2020, KOLÁŘOVÁ – DANĚK 2020, VACULÍNOVÁ – DANĚK 2024.
- 3) Pontanovy autografy jsou uloženy v knihovně Metropolitní kapituly v Praze, sign. M 149/1, M 149/2 a M 128. Jejich soupis viz RHB 1: 139–144.
- 4) Připomenout zde obsáhlou literaturu na téma dialogické literární formy od antiky po raný novověk přesahuje záběr této studie. Na některé z prací budeme odkazovat v dalším textu; přehled řady z nich viz také ČERVENKA 2022, k dialogům v neolatinšské literatuře viz např. COX 2017.
- 5) K renesančnímu dialogu viz např. BURKE 1989, COX 1992, HEITSCH – VALÉE 2004 nebo BAUMANN – BECKER – LAUREYS 2015.
- 6) Viz definice dialogu in VOIT 2008.

a *panování jich* (obě díla pocházejí z 15. století). Raný novověk spolu s rozvojem knihtisku a rozšíření literární komunikace přinesl další možnosti uplatnění této formy např. v oblasti konfesijních polemik či nábožensky vzdělávací literatury. Jak však upozorňuje Jan Malura ve studii o Havlu Žalanském Phaetontovi, využití dialogu nemusí vždy znamenat skutečnou rozmluvu, výměnu informací mezi dvěma (případně více) subjekty, často se jedná pouze o formu otázek a odpovědí, tedy „fingovaný rozhovor, který pomocí jazykových prostředků vytváří dojem rozmlouvání, jak je to běžné např. v literatuře s katechetickými, polemickými a didaktickými záměry“ (MALURA 2024: 7). V nedávné době se nad dialogickou formou obsírněji zamýšlel Jan Červenka, který se pokusil shrnout rozmanité teoretické přístupy k ní; konstatoval také nutnost interdisciplinárního přístupu při jejím zkoumání. Ve své studii se pak soustředil na česky psané dialogy 16. století, jichž se dochovalo značné množství, a je tedy zřejmé, že ač se jednalo o texty různorodé svým obsahem i autorskou intencí, „samotní historičtí aktéři formu dialogu intenzivně vnímali a považovali ji za významnou“ (ČERVENKA 2022: 213). Autor studie se snaží odpovědět na otázku, jaké byly důvody pro využití právě této formy. V řadě případů jsou na tuto informaci bohatší paratexty, zejména předmluvy či dedikace, než text samotného díla. Červenka na základě analýzy dostupných literárních pramenů shrnuje několik důvodů, proč jejich autoři dialog využili. Jedním z hlavních je srozumitelnost, názornost, tedy lepší pochopení pro čtenáře. Dalším důvodem pak zábavnost, což nemusí nutně znamenat „žertovnost“, komiku, ale též záživnost, čtivost. Pro vernakulární dialogy je stejně tak důležitá přístupnost, a to i v materiální rovině (stručnější, a proto levnější tisky). Všeobecně rozšířený byl Malurou zmíněný zřetel didaktický, který se uplatňuje v široké škále dialogických textů, od učebnic rétoriky či jazyků až po katechetické příručky, kdy zvláště veršovaná forma umožnila lepší zapamatování (IBID.: 217–222, 224–225).

V latinsky psané humanistické literatuře, do níž náleží i tvorba Jiřího Bartholda Pontana, je však situace ve srovnání s vernakulární literaturou stejného období v některých aspektech odlišná. Zřejmá je především užší vazba latinských děl na antické pretexty, jejich *imitatio*, obliba tzv. kombinatorního psaní,⁷ či dokonce vytváření tzv. *centones* na základě textů především oblíbených římských klasiků (Ovidius, Vergilius ad.). Významná byla rovněž sociální funkce básní, zejména příležitostné poezie, která se prostřednictvím dedikací stávala spojnicí mezi autory, vytvářela „sítě“ a nezřídka tak přispívala k upevnění pozice daného

7) Více viz k tomuto pojmu např. STORCHOVÁ 2011, *passim*.

autora v rámci humanistické učenecké komunity. Řada autorů ji takto cíleně využívala a Pontanus nebyl výjimkou.

Pontanus po sobě zanechal i obsáhlé prozaické dílo (mj. sbírky kázání a historiografický spis *Bohemia pia*), to však zde ponecháme stranou. Jelikož sledujeme výskyt dialogické formy v autorově poezii, lze hned na úvod konstatovat, že se tato forma nepřekvapivě vyskytuje zejména v tzv. příležitostných básních – ty totiž tvoří vedle duchovních básní s tematikou světců či mariánské úcty podstatnou část Pontanova díla. Z drobných žánrů této lyriky nalezneme u Pontana dialog v *panegyricích* (oslavných básních), v *epicediích* (básních k úmrtí) a v *epithalamiu* (básni k sňatku).⁸ Tyto básně bychom zde chtěli přiblížit i s několika ukázkami z textů.⁹

Oslavné verše ve formě dialogu se objevují především ve sbírce *Panegyrica sanctissimis pontificibus et praelatis etc.*, jejíž jednotlivé básně jsou věnovány oslavě církevních hodnostářů. Jedním z adresátů je zde pražský arcibiskup (v letech 1581–1590), velmistr řádu křižovníků s červenou hvězdou Martin Medek z Mohelnice, který sehrál důležitou roli též v Pontanově církevní kariéře. Je mu věnováno několik drobnějších básní a rozsáhlejší skladba *Dialogus gratulatorius in consecrationem reverendissimi... Martini... archiepiscopi Pragensis*.¹⁰ Na jejím počátku zaznívá obsírná a expresivně laděná Querela ecclesiae, kdy personifikovaná Ecclesia Pragensis nařiká a stěžuje si na své zoufalé postavení. Vzpomíná na někdejší slavné časy, kdy díky svatému Václavu bylo upevněno křesťanství v Čechách, církev postupně vzkvétala, bylo o ni pečováno jejími pastýři a česká země byla pro oddanost pravé víře ctěna i za hranicemi.¹¹ Tento zlatý věk je však pryč. Císař Ferdinand sice ustanovil podnícen boží milostí duchovním správcem v Praze Antonína Bruse, ten však nedávno zemřel a církev tak opět nemá v zemi oporu. Prosí proto Boha a svaté patrony o pomoc. Do dialogu poté vstupují a rozpravu vedou jednotliví světci: Vojtěch, Václav, Zikmund a Vít (největší prostor je věnován promluvám sv. Vojtěcha, který hovoří první a také poslední).

- 8) Odkazy k dialogické formě se vyskytují ještě ve sbírce *Mantissa* (BARTHOLD PONTANUS 1595a), ta má však poněkud jiný charakter než díla, která zde analyzujeme. Již dle názvu se jedná o směr textů, jakýsi přídatek či dodatek k předchozím dílům, a řada z nich je psána v lehčím tónu, např. dialog zvaný *Duellus aetatis et hyemis*, který ovšem zpracovává poměrně konvenční téma. Nové výzkumy ukazují, že řada textů z této Pontanovy sbírky byla původně nabídnuta ke zhudebnění soudobým skladatelům (podrobněji viz VACULÍNOVÁ – DANĚK 2024).
- 9) Citované verše přeložila autorka studie, nejedná se však o přebásnění; pro náš účel také nezachováváme strofickou formu originálu.
- 10) Skladba patří mezi několik Pontanových oslavných básní, které byly ve formě jednotlivých vydány samostatně (tato v roce 1582), což svědčí o jejím významu.
- 11) RHB 1 konstatuje, že svým kritickým a pesimistickým tónem v první části se skladba přibližuje podobným textům z pera nekatolických humanistů, kteří stejně jako Pontanus vidí úpadek českých mravů z důvodu rozmařilosti a ziskuchtivosti; nelze zde ovšem přehlédnout ani opakované zmínky o kacířství, jež se v Čechách šíří.

Svatí patroni upozorňují mj. na šíření kacířství v Čechách, připomínají slavnou minulost a množství chrámů a klášterů, které zde byly vybudovány. Doufají, že snad Bůh nedopustí, aby toto vše bylo ztraceno. Je však třeba najít dobrého duchovního správce: světcí postupně popisují, jaké vlastnosti by měl mít, a nakonec se obrací a prosbou k Bohu o nového pastýře pražské arcidiecéze. Poté do rozpravy vstupuje samotný Bůh (Deus) a oznámí, že povolává nového arcibiskupa Martina Medka, jehož si vyvolil a který napravit současný neutěšený stav. To vděčně kvituje svatý Václav a poté ještě promlouvají andělé strážní církve, království a obce, kteří se těší na nového ochránce. Na závěr pak do rozmluvy vstoupí samotný autor jako jedna z postav: vyjadřuje radost ze zvolení arcibiskupa Medka, zároveň dialog pevně ukotvuje v reálném světě prostřednictvím odkazů na Medkův původ a řádovou příslušnost a připomínkou významných osobností tehdejší katolické církve (papež Řehoř XIII., papežský nuncius Horatius Malaspina, kardinál Christophoro Madruzzo [Madrutius]). Pontanova sbírka je sice již v titulu určena církevním hodnostářům, ale je zde rovněž zjevná autorova orientace na dvorský mecenát, a tak v tomto dialogu nechybí zmínka o Rudolfu II. Na četné ohlasy Vergília v básni upozornili již Antonín Truhlář a Karel Hrdina (TRUHLÁŘ 1918: 147, HRDINA 1930: 91).

Několik básní sbírky *Panegyrica sanctissimis pontificibus et praelatis* věnoval Pontanus také olomouckému biskupu Stanislavu Pavlovskému.¹² V této sbírce je oslaven skladbou ve formě dialogu mezi dvěma alegorickými postavami, Virtus a Honor. Báseň je otevřena popisem zářící hory, na niž vedou dvě cesty: jedna srázná a kamenitá, druhá příjemná a plná krásy jako antické údolí Tempe. Po té první kráčí dívka „se zarostlým čelem a mozolnatýma rukama“, oděná v prostém šatě – Virtus. Po druhé cestě se ubírá vznešená Honor, oplývající božskou důstojností. Setkávají se a Virtus prosí, aby Honor podpořila nového představeného církve na Moravě, a popisuje mu jeho vzdělání a další kvality. Honor uznává, že tento kandidát je nejlepší, a moravská země se může radovat z nového pastýře. Obě postavy se pak vydávají přímo k biskupovi a připravují vavříin, révu a květy, aby ho korunovaly, obě ho také prohlašují za svého syna a slibují, že se bude těšit jejich přízni a ochraně. V textu se opět nacházejí odkazy na reálné události, např. v jedné z replik přeje Virtus novému biskupovi, aby jej nestihla náhlá smrt jako ty ostatní; jedná se o narážku na neutěšenou situaci olomouckého biskupství v době Pavlovského kandidatury, kdy tři jeho předchůdci byli otráveni jedem. Žánrově se jedná o panegyrik na nového moravského biskupa,

12) Více k této osobnosti např. JAKUBEC – ELBELOVÁ 2009.

obsahující řadu tradičních antických motivů (Apollon a Múzy, korunování vavřínem a zdobení květinami a olivovým dřevem).

Závěrečná část sbírky *Panegyrica sanctissimis pontificibus et praelatis* se pak tematicky vztahuje k okruhu kláštera v Louce u Znojma, kde Pontanus strávil v mládí několik let, a k jeho opatu Sebastianu Freytagovi,¹³ jenž byl autorovým celoživotním přítelem. Nachází se zde básně věnované kostelu sv. Mikuláše ve Znojmě, jehož byl loucký klášter kolátorem, semináři, který opat Freytag v Louce založil, a jeho žákům. Nejzrůslehlejší skladba je zde opět ve formě dialogu zjevně napodobujícího Vergilovy eklogy. Vystupují zde pastýři známí z *Bukolik*: Tityrus, Amyntas, Palaemon a další. Tityrus zde symbolizuje zkušeného pastýře a zemědělce, který má praktické znalosti o přírodě, úrodě a hospodaření. Jeho postava připomíná stejnojmenného pastýře z *Bukolik*, který přemítá o proměnách krajiny a půdy. Amyntas je mladším pastýřem, který se učí od Tityra, vyjadřuje údiv nad zemědělskými změnami, zároveň klade otázky a filozofuje o vztahu mezi člověkem, přírodou a prací. Palaemon vyjadřuje ztrátu naděje, vidí úpadek svého domova, zánik pastvin, neúrodu a odchod nymf jako metaforu úpadku onoho času, vzpomíná na ztracený „zlatý věk“. Detrus coby okrajová postava je prostým venkovanem, slouží jako kontrast k ostatním postavám, symbolizuje neznalost a jednoduché vnímání světa. Jediná naděje na zlepšení, o které se rozhovoří Tityrus, spočívá v Dafnidovi, který dokáže vrátit zemi úrodu a přinese opět šťastné časy. S touto nadějí se Palaemon loučí a odchází. V postavě Dafnida lze bez potíží rozeznat louckého opata Sebastiana Freytaga, jenž je zde oslaven podobným způsobem jako dva předchozí dva významní církevní hodnostáři.

Můžeme tedy konstatovat, že Pontanovy panegyriky ve formě dialogu jsou určeny pro osoby, které autor považoval za významné v rámci církve (Medek, Pavlovský), případně k nim měl hluboký vztah (Freytag). Mimetický charakter textů, které se opírají o skutečné události ze života oslavovaných osob, nebyl v dialozích výjimečný, reálné osobnosti či např. existující města se vyskytují poměrně hojně (COX 2017: 295). Pontanus však volí formu dialogu zjevně jako dekorativní prostředek, způsob ozvláštňení, který má dodat panegyrickým skladbám slavnostnější ráz.

Dalším žánrem, v němž Pontanus dialog využil, jsou epicedia. Skupina básní k úmrtí různých osob vyšla v druhé části knihy shrnující Pontanova pohřební kázání *Orationum et carminum funebrium fasciculus*. Žánr epicedia autor v pozdějších etapách své tvorby již téměř nepěstoval, jelikož psaní poezie takřka úplně

13) K dějinám louckého kláštera a činnosti opata Freytaga viz ECKL – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – VALEŠ 2020.

opustil, zato se intenzivněji věnoval právě homiletice a proslovil řadu pohřebních kázání nad významnými osobnostmi.

Také v těchto Pontanových básnických textech, podobně jako v panegyricích, je patrné, že větší formální vybroušenost a snaha o ozvláštňení se spojuje s významnějšími osobnostmi. Jedna z nejrozsáhlejších básní je tak epicedium k úmrtí opata premonstrátského kláštera v Teplé Jana Mausköninga. Nese název *Dialogismus*¹⁴ a vystupují zde tři mluvčí: Nortbertigena (norbertin, člen premonstrátského řádu), Mors a Pietas. Řeholník v obsáhlé lamentaci nařiká nad ztrátou opata, vyzývá Múzy, tepelský klášter i město Teplá, aby plakali s ním. Poté jej přeruší Smrt, představí se a zapřede s ním rozhovor. Premonstrát obviňuje Smrt z krutosti, ale ona se hájí, že je zcela spravedlivá a pouze naplňuje řád světa, který určil Bůh. Zesnulý opat odešel do nového života, není třeba plakat.¹⁵ Premonstrát se nenechá utěšit a vyzývá Boha i Pannu Marii, aby mu poskytl útěchu. Smrt odchází a do dialogu vstupuje Zbožnost, která vysvětluje, že opat Mausköning byl jejím vyvoleným, a popisuje jeho životní cestu s využitím skutečných reálií z opatova života:

„Když dosáhl deseti let života a tří dalších,
zvolil si, že přijme sladké Kristovo jho.
Poté, co byl vysvěcen na kněze,
zemřel (tepelský) opat Curtius
a všechny modlitby volaly po jeho nástupci.

Narodil se v den svátku Božího těla,
a právě ve stejný den, o dvaadvacet let později, se stal opatem v Teplé.
Zde můžeš vysledovat smysl jeho poslání:
odešel z tohoto života,
ale s triumfem rozmnožil křesťanskou víru a Kristovu slávu“
(BARTHOLD PONTANUS 1591).

14) Báseň byla – patrně dodatečně, po smrti opata Jana Mausköninga – připojena k tisku Pontanovy skladby *Vita Hroznatae, fundatoris monasterii Toeplensis*, vydané roku 1586. Podruhé vyšla tiskem v *Orationum et carminum funebrium fasciculus* (1591). Viz RHB 1: 146.

15) Repliky Smrti a premonstráta se velmi podobají replikám v podobných typech dialogů známých i z naší vernakulární literatury, kde je člověk konfrontován se smrtí, obviňuje ji z nelítostnosti a krutosti, smrt pak svou pozici obhajuje (viz např. *Rozmlouvání člověka se Smrtí* z 15. století; k této skladbě recentně např. ČINČUROVÁ 2021, tam i shrnutí staršího bádání).

Pietas připomíná také skutečnost, že opat Mauskönig zemřel ve Strahovském klášteře cestou do Prahy. Premonstrát se nemusí obávat budoucnosti, neboť novým tepelským opatem se stane Matyáš Gehl, který bude důstojně pokračovat v díle, které započal zesnulý.

V dalším konsolačním dialogu pak spolu rozmlouvají Melpomene (Múza byla v antické mytologii spojená s tragédií a žalostným zpěvem, byla dcerou Dia a bohyně paměti Mnemosyné, proto je tento motiv ve funerální literatuře poměrně obvyklý), Poutník a Duch (Spiritus). Poutník nařiká nad smrtí mosteckého primátora Georgia Bognera, múza chce vědět, proč tolik pláče. Nemůže mu však nabídnout víc než společný nářek:

„Poutník:

Ach, skládejme elegii,
doprovázejme zesnulého zpěvem a žalostným hlasem
a následujme ho až k jeho hrobu.
Byl ozdobou svého rodu,
pomáhal vdovám, sirotkům a chudým.
Proto Most velice ctí jeho památku.

Melpomené:

Ach, meditujme o jeho smutném skonu po dlouhá léta.
Byl otcem, který rostl ve ctnostech a zasloužil si čest.
Budeme tedy svými slovy
zdvojnásobovat tento žal.
Je správné otce pohřbit se slzami a nářkem“ (BARTHOLD PONTANUS 1591).

Do rozhovoru se poté vloží Duch (Spiritus), který rozmlouvající kárá, že zapomněli na víru v Krista a věčný život, a pobízí je, aby přestali hřešit přílišným žalem a raději se obrátili k Bohu.

Jak jsme viděli výše, Pontanův bukolický dialog na oslavu louckého opata Freytaga se formálně podobá Vergiliovým eklogám, název básně a její obsah však jednoznačně ukazují k interpretaci křesťanské. Estelle Haan hovoří v souvislosti s tímto typem básní o „přepisování“ bukolické poezie do křesťanského kódu (HAAN 2017: 164). Pontanovy pastýřské dialogy v tomto směru připomínají literaturu nastupujícího baroka, kde obliba pastorálních skladeb tohoto typu dosahuje vrcholu (v naší vernakulární literatuře viz např. *Zdoroslaviček* Felixe Kadlinského). Bukolický dialog se u Pontana objevuje ještě v jiném žán-

ru, o němž jsme se prozatím nezmínili, a to epithalamiu věnovaném k sňatku Michaelu Lescherovi (BARTHOLD PONTANUS 1595: C2–D). Rozmlouvajícími jsou dva pastýři, Nyctilus a Ornitus, kteří hovoří o tom, že Dafnis získal srdce půvabné Phyllidy. Poté se společně uchýlí do stinné jeskyně, občerství se jídlem a pitím a Nyctilus vybidne Ornita, aby zazpíval nějakou píseň o lásce oněch dvou milenců, protože to dobře umí, vždyt jeho učitelem zpěvu byl samotný Pan. Dialog se i nadále nese ve veselém tónu: Ornitus přiznává, že není příliš dobrým pěvcem, ale nakonec se za doprovodu Nyctilovy píšťaly pustí do oslavného zpěvu, v němž pak společně Phyllidu a Dafnida vychvalují a přejí jim věčnou lásku. Ačkoli oba pastýři v úvodních pasážích dialogu zmiňují básnickou soutěž (o to, kdo složí lepší skladbu na daný námět), ve skutečnosti mezi nimi k žádnému zápolení nedojde a ve svých chvalách nevěsty a ženicha se shodují. V jejich replikách se také několikrát opakuje stejný refrén s přáním, aby bohové žehnali spojení obou milenců. Jména obou rozmlouvajících pastýřů však Pontanus v tomto případě nepřebírá z Vergilia, nýbrž odkazuje ke Calpurniu Siculovi, básníku Neronovy doby, jenž je díky své bukolické poezii považován za Vergiliova epigona, který však závislost na obdivovaném vzoru přiznával (ŠUBRT 2005: 288).¹⁶ Důsledná stylizace do bukolické poezie je však v závěru epithalamia narušena: Ornitus prosí o požehnání boha, který řídí celou zemi a spravuje nebesa, a Nyctilus dodává:

„Jupiter a jeho manželka,
Suadela, Diana a Venuše
necht ustoupí,
neboť máme jiného Boha
a žijeme v jiné době.
On řídí vše,
uzavírá nebesa
a v něm je jediná spása lidí.

Kéž ochraňuje, vede a pomáhá: to si přeji“ (BARTHOLD PONTANUS 1595: C3).

Po těchto replikách, které čtenáře náhle vytrhnou z antického světa, se však oba pastýři opět „vrátí do hry“. Loučí se s idylickým místem, přesvědčují se navzájem, že by měli zpívat dál, a odcházejí do „divadla světa“ s přáním, aby se jejich písně líbily, a příslibem, že „jednou zazpívají ještě lepší“. Skladba není jen

16) Ke vztahu Vergilia a Calpurnia Sicula viz též např. BARAZ 2018.

oslavou lásky dvou snoubenců, ale též hudby a poezie, které svět harmonizují a dotvářejí prostor idyly. Méně explicitně může být tento dialog chápán také jako obhajoba básnictví či skládání písní – ačkoli ani jeden z aktérů se nepovažuje za velkého umělce, nakonec docházejí k závěru, že tvorba přináší radost a že v ní chtějí pokračovat. Přestože Pontanus napsal ještě řadu dalších epithalamií (některá k sňatkům významných osobností), dialogickou formu již v tomto žánru vícekrát nevyužil.

Vrátíme-li se nyní k funkcím dialogické formy, jak o nich uvažuje Červenka, pak v latinské i vernakulární literatuře nezřídka fungují jako typ textu, který má přivést čtenáře k rozjímání, a to zejména v situacích, kdy potřebuje duchovní nebo emocionální útěchu, tedy především v textech konsolačního typu (ČERVENKA 2022: 227). Této funkce dialogu využil i Pontanus a lze konstatovat, že v rámci této formy u něj převažují právě rozmluvy konsolační, v nichž jeden subjekt oplakává zesnulého a druhý jej utěšuje. Taková je např. dialogická báseň k úmrtí Johany, malé dcery Adama z Dietrichštejna, která je tvořena pouze dvěma replikami: nejprve hovoří múza Melpomene, která žalostně naříká nad úmrtím mladé dívky v rozpuku života. Velmi obsáhle a expresivně, s využitím bohaté rétorizace textu (řečnické otázky, apostrofy, exklamace, citoslovce apod.), popisuje Melpomene dívčino umírání a zejména zoufalý nářek matky:

„Ach, jaký žal, jaká krutá nebezpečí smrti
mě obklopují, když tě tak vidím bez života ležet!
Jedině ty jsi mohla zmírnit smutek mého stáří,
ty jsi byla mou nadějí, srdcem, útěchou, životem i duší.
Ó něžná panno, ó mladé dívčí tělo,
které bylo živeno v tomto klíně, sladké břímě své matky!
Těmito rukama jsi byla chována, na těchto pažích nošena,
byla jsi má naděje, mé dítě, vyrostlé z mé krve“ (BARTHOLD PONTANUS 1591).

Většina útěšných dialogů, které jsme charakterizovali výše, je však poněkud jiného charakteru než tato skladba. Jedná se o ztrátu osob, které měly význam pro církev (pražský arcibiskup), společnost, případně město (mostecký primátor Bogner). Tyto texty tak mají za cíl jednak oslavu zesnulé osoby, v čemž se podobají dialogicky pojatým panegyrikům, jednak konsolaci zaměřenou nikoli osobně, ale spíše kolektivně. Autor se snaží povzbudit čtenáře nejen ve víře v Krista, který překonal smrt, ale dává naději do budoucna, což je nejvíce patrné tam, kde se jedná o ztrátu pro církev či řád. Jak už jsme konstatovali v souvislosti s panegyriky,

Pontanus využívá dialogickou formu jako tu, která přináší pouze významným osobnostem, je signálem vyššího stylu, jakési literární nobilitace.

Zůstává otázkou, do jaké míry je dialogická forma v Pontanově díle ovlivněna jeho konfesí, tedy příslušností ke katolické církvi a dvorskému mecenátu.¹⁷ Lucie Storchová upozorňuje na Bartholdovy rukopisné texty s náboženskou tematikou, např. dialog napodobující Vergilia, v němž však vystupují postavy z církevních dějin, církevní otcové a zakladatelé církevních řádů. Autorka pak svoji úvahu nad specifiky Pontanovy tvorby uzavírá poukazem na možnost zařazení jeho díla k tzv. klášternímu humanismu, spojující kategorie *pietas* a *eruditio* (STORCHOVÁ 2011: 313). Dialogy, které Pontanus nakonec zahrnul do svých tištěných sbírek, obsahují sice méně postav toho druhu, který Storchová zmiňuje (jak jsme uvedli výše, jedná se především o postavu premonstráta), hojně jsou však využity personifikované *Pietas*, *Religio*, *Ecclesia Pragensis* apod. Potřeba hlubšího zkoumání latinsky píšících katolických literátů období humanismu zdůrazňuje i Marta Vaculínová, jež věnovala studii literární tvorbě specifickému okruhu autorů olomoucké jezuitské akademie v samém závěru 16. století (VACULÍNOVÁ 2021) a zabývá se též zkoumáním Pontanova díla. Nelze si v této souvislosti nepovšimnout, že mezi autory olomoucké jezuitské proveniencce se rovněž vyskytuje užití dialogické formy, z nichž některé vykazují podobné rysy jako ty z Pontanova pera. Objevují se zde především epithalamia stylizovaná jako pastýřské dialogy vergiliovského typu (v nichž rozmlouvají Corydon, Damon, Meliboeus ad.), nezřídka jsou básně již v titulu označené „ekloga“; totéž označení i formu má také např. oslavná báseň věnovaná olomoucké městské radě.¹⁸ Vzhledem k oblibě vergiliovských pretextů u latinských humanistů¹⁹ obecně však z tohoto faktu nelze vyvozovat zásadnější závěry. U latinsky píšících autorů, Pontanových současníků, využil formy dialogu např. Leonhartus Schlacovaldensis (*Dialogus continens institutionem hominis Christiani ad evadendum insidiosas Daemonum obiectiones*, 1602) či Jan Chorinnus (*Dialogus de Bethlemiticis infantibus ab Herode... coesis*, 1593). Již z názvu je však patrné, že se jedná o jiná témata, než jaká v dialozích zpracovával Pontanus. Skladba tiskaře Jiřího Hanuše Lanškrounského z Kronenfeldu, která otevírá sborník epicedií ke skonu autorova malého synka, je stylizována jako dialog otce a syna, sestávající ze dvou replik: nářku otce, který prosí, aby jej chlapec neopouštěl, a odpovědi jeho

17) Specifika latinského humanistického básnictví bohemikálních autorů katolické orientace dosud nejsou systematicky prozkoumána, jak konstatuje např. Marta Vaculínová (VACULÍNOVÁ 2021). Postavení těchto autorů v kontextu neolatiné literatury v českých zemích viz STORCHOVÁ 2020: 35–37, MALURA – VACULÍNOVÁ 2020: 57–59.

18) Viz FABRICIUS – STRAZNITZKY 1588, KRIEGER – STRAZNICKY 1591, STRASNICENSIS 1588 a další.

19) Viz k tomu např. HRDINA 1930.

zesnulého dítěte, v níž nacházíme mnohá topoi typická pro útěšné řeči. Text je specifický i svým dvojjazyčným provedením (po latinské verzi následuje česká). Ani tento velmi osobně laděný dialog však není blízký Pontanovu pojetí.

Není ovšem možné na základě analýzy pouze jediné literární formy vyvozovat obecnější závěry o Pontanově díle, avšak i naše sonda do malé skupiny textů se zdá potvrzovat fakt, který již badatelé konstatovali (STORCHOVÁ 2011, VACULÍNOVÁ – DANĚK 2024), že autorovo dílo je v řadě aspektů odlišné od autorů dobové latinské proveniencce a jeho literární „blížence“ je třeba hledat spíše mimo české země, v okruhu katolických humanistů. Funkci Pontanových dialogů můžeme nepochybně spatřovat (stejně jako ve většině jeho příležitostné poezie) především ve snaze vybudovat a upevnit svou pozici v rámci katolické církve a okruhu císařova dvora. Zároveň však tato forma, spojená většinou s významnými osobnostmi, přesahuje rámec pouhé jejich oslavy rétoricky bohatým jazykem a vytříbeným stylem. Nelze opomenout, že významnou součástí Pontanova díla byla rovněž poezie věnovaná světcům a svatým patronům, často i nekanonizovaným, jejímž prostřednictvím se autor intenzivně podílel na předbělohorské rekatolizační aktivitě. Můžeme závěrem konstatovat, že tuto funkci v podstatě plní i většina Pontanových dialogů, jež téměř vždy nakonec vyústují do ujištění, že těžké časy katolické církve pomínou a pravá *pietas* a *religio* budou obnoveny.

PRAMENY

BARTHOLD PONTANUS, Jiří

1591 *Orationum et carminum funebrium fasciculus* (Mnichov: Adam Berg)

1593 *Panegyrica sanctissimis pontificibus et praelatis ecclesiasticis sacra* (Kolín nad Rýnem: Gerard Greuenbruch)

1595a *Mantissa vel appendix elucubrationem poetarum Pontanarum...* (Frankfurt nad Mohanem: Nicolaus Bassaeus)

1595b *Panegyrica illustribus magnatibus, virisque literatis, diverso tempore decantata...* (Frankfurt nad Mohanem: ex officina Paltheniana)

FABRICIUS, Georg – STRAZNITZKY, Johannes

1588 *Carmina nuptialia in honorem ornatissimi et prudentissimi viri Domini Petri Scheitenhaueri...* (Olomouc: Apud Haeredes Frideric. Milichtaleri)

HANUŠ LANŠKROUNSKÝ, Jiří (ed.)

1611 *Epitaphia iucundissimae spei et optatissimae indolis puelluli Iohanelli Hanussii Pragaei...* (Praha: typis eiusdem Georgii Hanussii)

KRIEGER, Wenceslaus – STRAZNICKY, Johannes

1591 *Musae gratulatoriae in honorem nuptiarum nobilis et circumspecti viri domini Valentini Parsch a Parschen-dorff Reipub. Olomucensis...* (Olomouc: Apud haeredes Friderici Milichtaleri)

STRASNICENSIS, Johannes

1588 *Ecloga Honori renovato clarissimo amlissimoque Senatui. Virtute-Nobilitate, prudentia, praestantijs: D. Coss. D. Scabinis, ac toti inclytae Julimontis Reipub. laudi dominis patronisque perpetuo sibi observantiae cultu ornandis* (Olomouc: Apud Haeredes Frideric. Milichtaleri)

LITERATURA

BARAZ, Yelena

2018 „Certare alterno carmine: the Rise and Fall of Bucolic Competition“, in DAMON, Cynthia – PEIPER, Christoph (eds.): *Eris vs. Aemulatio. Valuing Competition in Classical Antiquity* (Leiden – Boston: Brill), s. 78–97

BAUMANN, Uwe – BECKER, Arnold – LAUREYS, Marc (eds.)

2015 *Polemik im Dialog des Renaissance-Humanismus. Formen, Entwicklungen und Funktionen* (Göttingen: Bonn University Press)

BURKE, Peter

1989 „The Renaissance Dialogue“, *Renaissance Studies* 3, č. 1, s. 1–12

COX, Virginia

1992 *The renaissance dialogue. Literary dialogue in its social and political contexts, Castiglione to Galileo* (Cambridge: Cambridge University Press)

2017 „Dialogue“, in MOUL, Victoria (ed.): *A Guide to Neo-Latin Literature* (Cambridge: Cambridge University Press), s. 289–307

ČERVENKA, Jan

2022 „Dialogy ztracené v labyrintech literatury 16. století“, *Studia Comeniana et historica* 52, č. 107–108, s. 207–230

ČINČUROVÁ, Bára

2021 *Eschatologie v Rozmlouvání člověka se Smrtí* (Praha: nepublikovaná bakalářská práce Ústavu české literatury a komparatistiky FF UK)

DAMON, Cynthia – PEIPER, Christoph (eds.)

2018 *Eris vs. Aemulatio. Valuing Competition in Classical Antiquity* (Leiden – Boston: Brill)

ECKL, Petr – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela – VALEŠ, Tomáš

2020 *Bonum opus: premonstráti v Louce (1190–1784) = Bonum opus: Die Prämonstratenser in Klosterbruck (1190–1784)* (Znojmo: Jihomoravské muzeum ve Znojmě)

HAAN, Estelle

2017 „Pastoral“, in MOUL, Victoria (ed.): *A Guide to Neo-Latin Literature* (Cambridge: Cambridge University Press), s. 163–179

HEITSCH, Dorothea – VALÉE, Jean François (eds.)

2004 *Printed Voices. The Renaissance Culture of Dialogue* (Toronto: University of Toronto Press)

HRDINA, Karel

1930 „Centones Vergiliani českých humanistů 16. a 17. století“, in *Pio vati. Sborník prací českých filologů k uctění dvoutisícího výročí narození Vergiliova* (Praha: Jednota českých filologů), s. 80–94

JAKUBEC, Ondřej – ELBELOVÁ, Gabriela

2009 *Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1579–1598): biskup a mecenáš umírajícího věku* (Olomouc: Muzeum umění Olomouc)

KOLÁŘOVÁ, Jana

2020 *Básnické dílo Jiřího Bartholda Pontana* (Olomouc: Vydavatelství FF UP)

KOLÁŘOVÁ, Jana – DANĚK, Petr

2020 „Georgius Bartholdus Pontanus“, in STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Companion to Central and Eastern European Humanism. Volume 2. The Czech Lands. Part I.* (Berlín: De Gruyter), s. 145–159

MALURA, Jan

2020 „Jiří Hanuš Lanškrounský of Kronenfeld“, in STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Companion to Central and Eastern European Humanism. Volume 2. The Czech Lands. Part I.* (Berlín: De Gruyter), s. 526–529

2024 „Havel Phaëton Žalanský v souřadnicích pozdního humanismu“, *Česká literatura* 72, č. 1, s. 3–27

MALURA, Jan – VACULÍNOVÁ, Marta

2020 „The Literature of Late Humanism (from the 1590s until the Early 1620s)“, in STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Companion to Central and Eastern European Humanism. Volume 2. The Czech Lands. Part I.* (Berlín: De Gruyter), s. 41–59

MOUL, Victoria (ed.)

2017 *A Guide to Neo-Latin Literature* (Cambridge: Cambridge University Press)

STORCHOVÁ, Lucie

2011 *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích* (Praha: Scriptorium)

STORCHOVÁ, Lucie (ed.)

2020 *Companion to Central and Eastern European Humanism. Volume 2. The Czech Lands. Part I.* (Berlín: De Gruyter)

ŠUBRT, Jiří

2005 *Římská literatura* (Praha: OIKOYMENH)

TRUHLÁŘ, Antonín

1918 *Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému v Čechách a na Moravě ve století XVI.* (Praha: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění)

TRUHLÁŘ, Antonín – HRDINA, Karel – HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan

1966a *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I, A – C* (Praha: Academia)

1966b *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě II, Č – J* (Praha: Academia)

VACULÍNOVÁ, Marta

2019 „Descriptio monstri. Ovidrezeption im Handschriftlichen Gedicht von Georg Bartholdus Pontanus (1550–1614)“, *Listy filologické* 142, č. 1–2, s. 161–181

2021 „Literární tvorba na jezuitské akademii v Olomouci v letech 1597–1598 a její odraz v tiskařské produkci“, *Bibliotheca antiqua* 29, s. 81–92

2023 „The Neo-Latin Didactic Epic and Descriptive Poetry in the Czech Lands before 1620“, *Listy filologické* 146, č. 3–4, s. 333–359

VACULÍNOVÁ, Marta – DANĚK, Petr

2024 „*Laudatio ad mutetum*. Jiří Bartholdus Pontanus of Braitenberg and the Musical Culture of the Rudolfine Period“, *Musicalia* 16, č. 1–2, s. 6–20 (English version), s. 21–34 (česká verze)

VOIT, Petr

2008 „Dialog“, in týž: *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. 2. vydání (Praha: Libri a Královská kanonie premonstrátů na Strahově)

Mgr. Jana Kolářová, Ph.D., jana.kolarova@upol.cz, ORCID: 0000-0002-7850-5020, Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Česká republika / Department of Czech Studies, Faculty of Arts, Palacký University Olomouc, Czech Republic

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.